

דחייתה של הדחייה

בנצרות יש היבט מסוים שהיהודים, אם הם רואים את עצמם ישרים, חייבים לדחות - והנוצרים עצמם, בייחוד מאז האפיפיור יוחנן השלושה-עשר, החלו לדחות בעצמם. זהו רעיון הדחייה עצמו; הרעיון שהנצרות מייצגת את דחיית העם היהודי, "ישראל הישן", בידי אלוהים.

רעיון זה מוכר במונח "תאולוגיית ההחלפה", והוא הונח במונחים כגון הכינוי הנוצרי לתנ"ך, "הברית הישנה". מונח זה מבקש לומר שהברית בין ה' וישראל כבר איננה בתוקף. היא הוחלפה. לפי תפיסה זו, אלוהים איננו רוצה עוד שבני אדם יעבדו אותו בדרך היהודית, באמצעות תרי"ג מצוות, אלא בדרך חדשה, המעוגנת בברית חדשה. העם הנבחר הישן שלו היה צאצאיו הביולוגיים של אברהם, כלומר היהודים; עמו הנבחר החדש הוא צאצאיו הרוחניים של אברהם - כלומר, כביכול, הנוצרים.

תוצאותיה של דוקטרינה זו היו הרסניות. הן תועדו אחרי השואה בידי ההיסטוריון הצרפתי ניצול השואה ז'יל איזאק. בדורו הן נסקרו במחקרים מקיפים כגון ספרה של רוזמרי רויטר Faith and Fratricide (דת ורצח-אח) וספרו של ג'יימס קרול Constantine's Sword (חרבו של קונסטנטינוס). תאולוגיית ההחלפה אחראית למאות רבות של רדיפת היהודים ונידויים.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

קריאת מחקרו של ז'יל איזאק גרמה למטאנויה - השתנוות הלב - אצל האפיפיור יוחנן השלושה-עשר, שהניבה מצידה את מועצת ותיקן 2 (1962-1965) ואת הכרזת "נוסטרה אָאָטָטָה" אשר שינתה מן היסוד את עמדתה של הכנסייה הקתולית כלפי היהודים.

איני רוצה לדון כאן בהשלכותיה הטרגיות של האמונה ההיא, אלא באי-הלימתה את המקורות עצמם. למרבה ההפתעה, פסוקי המפתח בתורה השוללים את האפשרות שאלוהים יחליף אי פעם את בריתו נמצאים דווקא בפרשייה הקודרת ביותר בתורה: פרשיית התוכחה שבפרשת בחוקותיי. בפרשייה זו מוצגות בלא כחל ושרק התוצאות שתהיינה לבחירתם של בני ישראל בטוב או ברע. אם ישמרו אמונים לה', יבורכו. אבל אם יפרו את בריתם איתו, יבואו עליהם קללות אימות של תבוסה, הרס, חורבן וייאוש. הרטוריקה חסרת רחמים, האזהרות ברורות כשמש, והחזיון מבעית. ובכל זאת, בסוף רשימת האסונות המזעזעים שייפלו על ישראל, מגיעה הפתעה:

וְאִף גַּם זֹאת, בְּהִיּוֹתֶם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵיָּהֶם לֹא מֵאֲסֹתִים וְלֹא גְעֻלָּתִים לְכַלְתֶּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם כִּי אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם. וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רֵאשִׁנִּים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְּם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִיֵּת לָהֶם לְאֱלֹהִים. אֲנִי ה' (ויקרא כו, מד-מה).

עם ישראל עלול להפר את בריתו עם ה', אבל ה' לא יפר אותה לעולם. אם יפרו בני ישראל את בריתם הוא יעניש אותם, אבל הוא לא ייטוש אותם. הוא ישפוט אותם בחומרה, אבל לא ישכח את אבותיהם הקדומים שהלכו אחריו ולא יבטל את הברית שכתב איתם. ה' איננו מפר הבטחות, גם אם אנו מפרים את הבטחותינו לו.

עיקרון זה הוא אבן יסוד. האמורא שמואל מתאר בתלמוד (סנהדרין קה ע"א) שיחה בין הגולים היהודים בבבל לבין ישעיהו הנביא:

... באו עשרה בני אדם וישבו לפניו. אמר להן: "חזרו בתשובה". אמרו לו, "עבר שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום?" אמר לו הקב"ה לנביא, "לך אמור להן: 'אי זה ספר פרייתות אמכם אשר שלחתי? או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו? הן בעונתיכם נמפרתם ובפשעיכם שלחה אמכם' (ישעיה נ, א)".

שמואל שם בפיהם של הגולים טענה שלימים השמיע ברוך שפינוזה: שהיציאה לגלות מפסיקה את יחסי הברית בין ה' לבין ישראל, כפי שגירושין הם סיום היחסים בין הבעל ואשתו וכפי שכאשר ארון מוכר את עבדו אין הם חייבים עוד דבר זה לזה. ה' נעשה אדונם ומלכם של בני ישראל כאשר הציל אותם ממצרים - ועכשיו, כשהחזיר אותם מחירות לעבדות, הוא נטש אותם והכפיפם לשלטונו של מלך אחר, מלך בבל; כמוהו כבעל שגירש את אשתו וכאדון שמכר את עבדו לאדון אחר.

טענה זו מופרכת בפסוק שה' הורה לישעיהו לומר. "אי זה ספר פרייתות אמכם אשר שלחתי? או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו?" האם נתתי לכם גט? האם נבוכדנצר מלך בבל הוא בעל חוב שאמכור לו אתכם? לא ולא: "הן בעונתיכם נמפרתם ובפשעיכם שלחה אמכם!" זו גם משמעותה של ההבטחה בסוף פרשיית התוכחה: "ואף גם זאת, בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ... להפך בריתי אתם, כי אני ה' אלהיהם". ה' עלול

לשלוח את עם ישראל לגלות, אך העם יישאר עמו והוא יחזירו לארצו.

כזאת היא גם נבואתו של ירמיה על נצחיות בריתו של ה' עם ישראל; נטישת ישראל, אומר ירמיהו, היא מן הנמנע. היא אפשרית באותה מידה שביטול חוקי הטבע אפשרי:

כֹּה אָמַר ה', נִתַּן שִׁמְשׁ לְאֹר יוֹמָם, חֻקַּת יָרֵחַ וְכוֹכְבִּים לְאֹר לַיְלָה, רִגְעַ הַיּוֹם וַיְהִימוּ גְלִיו - ה' צָבָאוֹת שְׁמוֹ:

"ורקן אם ימשו החקים האלה מלפניי", נאם ה', "גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים".

כֹּה אָמַר ה': "ורקן אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה, גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו", נאם ה' (ירמיה לא, לד-לו).

דחייתה של הדחייה היא נושא מרכזי בתורה, ובתנ"ך בכלל. כאשר אלוהים רואה שהארץ מלאה חמס הוא פוסל את האנושות ומציל רק את נוח - אך לאחר המבול הוא גומר בליבו: "לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו, ולא אסף עוד להכות את כל חי באשר עשיתי" (בראשית ח, כא). לראשונה הוא דוחה את רעיון הדחייה.

ואז באה סדרה של יריבויות אחים. הברית עם אברהם עוברת ליצחק ולא לישמעאל, ליעקב ולא לעשו. אבל אלוהים שומע את בכיים של הגר וישמעאל, והתורה רומזת שהוא שומע גם את עשו, שכן מאוחר יותר הוא מצווה "לא תתעב אדמי כי

אָחִיךָ הוּא" (דברים כג, ה; האדומים הם צאצאי עשו). בספר שמות ה' מקים את מנהיגיו הרוחניים של עם ישראל, משה, אהרן ומרים, דווקא מקרב שבט לוי - השבט שיעקב קילל על ערש דווי, יחד עם שבט שמעון: "בְּסֶדֶם אֶל תָּבֵא נַפְשִׁי... אָרוּר אֶפֶם כִּי עָז וְעִבְרָתָם כִּי קָשְׁתָּה" (בראשית מט, ו-ז). מעכשיו והלאה כל ישראל נבחרים. זו דחייתה השנייה של הדחייה.

אפילו כאשר בני ישראל מתייסרים בגלות, "בְּאֶרֶץ אֲיִכְיָהֶם", הם עדיין בני עם הברית - ברית שה' לא יפר מפני שה' לא ייטוש את עמו. הם אולי לא יהיו נאמנים לו, אך תמיד יהיה נאמן להם. זו הדחייה השלישית של הדחייה. היא אמורה בפרשתנו, והיא שבה ומהדהדת בנבואותיהם של ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל; היא מושכל יסוד באמונתנו באל השומר את הבטחתו.

וכך, הרעיון שתאולוגיית ההחלפה מבוססת עליו - שאלוהים דוחה את עמו מפני שעמו דחה אותו - הוא רעיון שאין לו מקום במונותיאזים מבית מדרשו של אברהם. ה' שומר את הבטחתו גם אם הצד השני מפר את הבטחתו לה'. ה' אינו נוטש את עמו ולא ייטוש אותו. בריתו עם אברהם, שבמעמד הר סיני נוצק בה תוכן, ואשר שבה ונתחדשה מאז בכל צומת מכריע בהיסטוריה של עם ישראל, עומדת במלוא תוקפה. היא אינה בת צמצום, אינה בת סיוג ואינה בת הפרה.

"הברית הישנה" איננה ישנה. בריתו של אלוהים עם עם ישראל עדיין חיה, עדיין איתנה. ההכרה בעובדה זו שינתה את היחסים בין הנוצרים והיהודים, וסייעה לשים קץ למאות על מאות של דמעות.

סביב שולחן השבת

- כיצד אתם מבינים את הרעיון בדבר ברית בלתי ניתנת להפרה בין ה' לבין עם ישראל?
- מה אפשר ללמוד מרעיון "דחייתה של הדחייה" על הדרך הרצויה לנהוג באחרים, ובייחוד בכאלה השונים מאיתנו?
- מהי הדרך המוצלחת ביותר לשמור על המחויבות שלנו לאמונתנו ולמורשתנו גם כאשר הדבר תובעני?